

має більш продуктивне значення, особливо в практичному сенсі. Тому, на наш погляд, більш прийнятним є вузьке розуміння конституційного процесу, як явища правового життя, яке (розуміння) дає змогу уникнути абстрактності та неоднозначності, властивих суспільно-політичному та змішаному підходам щодо визначення поняття конституційного процесу.

1. Боброва Н.А. Конституционный строй и конституционализм в России: монография / Боброва Н.А. – М.: Юнити, 2003. – С. 29. 2. Приходько Х. Конституційний процес як самостійний вид юридичного процесу / Х. Приходько // Право України. – 2008. – № 6. – С. 30. 3. Большой юридический словарь / под ред. проф. А.Я. Сухарева. – 3-е изд., доп. и перераб. – М.: ИНФРА-М, 2007. – С. 453. 4. Орзіх М.П. Конституція України діє, конституційна реформа триває / М.П. Орзіх // Конституційне будівництво в Україні: теорія і практика: матеріали міжнар. наук.-практ. конф., присвяченої 4-й річниці Конституції України / упоряд. Ю.М. Бисага. – Ужгород: Закарпаття, 2000. – С. 42; Тодика Ю. Конституція України – Основний Закон держави і суспільства: навчальний посібник / Тодика Ю. – Х.: Факт, 2001. – С. 99-100. 5. Скрипнюк О.В. Конституція України та її функції: проблеми теорії та практики реалізації / Скрипнюк О.В. – К.: АПН, 2005. – С. 41; Стецюк П.Б. Основи теорії конституції та конституціоналізму. Частина перша: посібник для студентів / Стецюк П.Б. – Львів: Астролябія, 2003. – С. 158. 6. Ющик О.І. Теоретичні основи законодавчого процесу: монографія / Ющик О.І. – К.: Парламентське видавництво, 2004. – С.166. 7. Там само. – С.153. 8. Погорілко В.Ф. Конституційне право України [Текст]: підручник / В.Ф. Погорілко, В.Л. Федоренко. – 2-ге вид., переробл. та доопрац. – К.: Алерта: КНТ; Центр учбової літератури, 2010. – С. 67. 9. Про Регламент Верховної Ради України: Закон України, 10.02. 2010 № 1861-VI // Офіційний вісник України – 2010 р. – № 12. – С. 9. – Ст. 565, код акту 49690/2010. 10. Погорілко В.Ф., Федоренко В.Л. Цит. праця. – С. 66. 11. Скакун О.Ф. Юридический научно-практический словарь-справочник (основные термины и понятия) / Скакун О.Ф., Д.А.Бондаренко Д.А. / под. общ. ред. проф. Скакун О.Ф.. – Х.: Эслава, 2007. – С. 139. 12. Кутафин О.Е. Источники конституционного права Российской Федерации / Кутафин О.Е. – М.: Юристъ, 2002. – С.86. 13. Великий енциклопедичний юридичний словник / за ред. акад. НАН України Ю.С. Шемшученка. – К.: ТОВ «Видавництво Юридична думка», 2007. – С. 382.

УДК 342.22

Є. О. ЛЬВОВА

РОЗВИТОК ПРАВОВИХ МЕХАНІЗМІВ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ І ЗАХИСТУ ПРАВ ТА СВОБОД ЛЮДИНИ І ГРОМАДЯНИНА В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

Розглянуто питання розвитку правових механізмів забезпечення і захисту прав і свобод людини і громадянина в сучасних умовах глобалізації. Відмічено, що в сучасному світі за умов глобальної інтеграції та глобалізації права відбувається вдосконалення демократичних інститутів держав світу, уніфікація предмету конституційного регулювання та формування глобального права, що регулює весь спектр суспільних відносин. Досліджено феномен становлення міжнародного конституційного права як ре-

© ЛЬВОВА Єлизавета Олегівна – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри права і законотворчого процесу Одеського регіонального інституту державного управління Національної академії державного управління при Президентові України

зультат впровадження конституційних положень у науку міжнародного права. Здійснено аналіз сучасних нормативних джерел міжнародного конституційного права та підходів до визначення новітньої концепції глобального конституціоналізму з метою розуміння перспектив розвитку системи реалізації прав людини в умовах глобалізації.

Ключові слова: глобалізація, глобальний конституціоналізм, глобальне право, права людини, конституція, міжнародне право, міжнародне конституційне право.

Львова Е.О. Развитие правовых механизмов обеспечения и защиты прав и свобод человека и гражданина в условиях глобализации.

Рассмотрен вопрос развития правовых механизмов обеспечения и защиты прав и свобод человека и гражданина в современных условиях глобализации. Отмечено, что в современном мире в условиях глобальной интеграции и глобализации права происходит усовершенствование демократических институтов государств мира, унификация предмета конституционного регулирования и формирование глобального права, которое регулирует весь спектр общественных отношений. Исследован феномен становления международного конституционного права как результат внедрения конституционных положений в науку международного права. Осуществлен анализ современных нормативных источников международного конституционного права и научных подходов к определению новейшей концепции глобального конституционализма, с целью определения и понимания перспектив развития системы реализации прав человека в условиях глобализации.

Ключевые слова: глобализация, глобальный конституционализм, глобальное право, права человека, конституция, международное право, международное конституционное право.

Lvova Yelizaveta. The development of legal mechanisms of providing and protection of rights and sovereignties of man and citizen in the conditions of globalization

The article deals with the question of development of legal mechanisms of providing and protection of rights and freedoms of man and citizen in the modern globalization settings. The author asserts that in the modern world conditions of global integration and globalization of law one can observe an improvement of democratic institutes of the states of the world, unification of the object of the constitutional adjusting and a forming of global law that regulates all spectrum of public relations. The author queries whether forming of the field of international constitutional law is related to legitimizing of equal codified document – Global Constitution and ask a question what would normatively objectivize international constitutional law and could define its role and place in the system of both international and domestic (national) law. Also the article deals with the analysis of the modern normative foundations of international constitutional law and the approaches of determination of the newest concept of global constitutionalism in order to understand the prospects of development of the system of human rights realization in conditions of globalization. The core idea of global constitutionalism is based on constitutionalist concern to launch political legitimacy for global norms for international community.

Key words. globalization, global constitutionalism, global law, human rights, international law, international constitutional law.

Характерологічною рисою розвитку світу у ХХІ ст. в умовах глобалізації стало загальне розширення та уніфікація предмету конституційного регулювання та вдосконалення демократичних інститутів під впливом принципів міжнародного права. Інститут захисту прав і свобод людини і громадянина вже давно займає по-важне місце серед інститутів сучасного міжнародного публічного права. Проте соціально-економічні кризові явища, «кольорові» революції, їх причини та наслідки по всьому світу дають підставу вважати, що питання удосконалення

міжнародних стандартів та державно-юридичних засобів захисту прав людини та громадянина є вельми актуальною та набуває нового сенсу. Сучасна система захисту прав людини потребує реставрації та приведення до «єдиного знаменника» за легітимацією у всіх країнах світу, враховуючи їх національні особливості.

В Україні зазначене питання набуває особливого сенсу в контексті трансформації конституційного права України з метою зближення із правом ЄС, що досліджувались у фундаментальних працях таких науковців, як В.Д. Бабкін, М.О. Баймуратов, М.В. Буроменський, Ю.О. Волошин, В.Н. Денисов, О.Л. Копиленко, А.Р. Крусян, Н.Р. Нижник, М.П. Орзіх, В.Ф. Погорілко, І.Д. Сліденко, В.Я. Тацій, Ю.М. Тодика, В.Л. Федоренко, О.Ф. Фрицький, В.М. Шаповал, С.В. Шевчук, Ю.С. Шемшученко та ін.

Як відомо, права і свободи людини є основою конституціоналізму – доктринальної категорії, яку трактують у кількох аспектах, зокрема як: політико-правову ідеологію, історично пов'язану з феноменом конституції; інтелектуальне узагальнення, притаманне певному етапу історичного розвитку; суспільно-політичний рух, спрямований на реалізацію відповідних конституційних ідей; державне правління в широкому сенсі цього слова і практику конституційного регулювання суспільних відносин¹.

Методологічно вірним з цього приводу є висловлення українського вченого Орзіха М.П. про те, що в теорії та на практиці серед обов'язкових соціально-правових передумов конституціоналізму пріоритетне значення має визнання і забезпечення прав і свобод людини й громадянина – і це виступає як *condition sine qua non* (умова, поза якою неможливе існування) сучасного конституціоналізму. На визнання державу конституційною та взагалі щодо співвідношення конституції та конституціоналізму вказувала ще Декларація прав людини і громадянина (1789) – перший конституційний акт «першої хвилі» європейських конституцій: «суспільство, в якому не забезпечене користування правами, – йдеться у ст. 16 Декларації, – не має Конституції».

Процес глобалізації, що здійснив свій вплив і на механізм захисту прав людини і громадянина, на думку М.П. Орзіха, виступає органічною частиною системи конституціоналізму і містить нормативні (матеріально-правові), процесуальні та інституціональні форми захисту прав людини².

Оскільки глобалізація здійснює значний тиск на держави та державні конституції, доречним буде роз'яснити співвідношення понять глобалізація та глобальна інтеграція.

Як зазначив Президент України в Щорічному посланні до Верховної Ради України «Про зовнішнє та внутрішнє становище України в 2013 році»: «Глобалізація, з одного боку, не тільки перетворює світову економіку й комунікації, а й формує міжнародну політику та сферу безпеки, а з іншого – формується ними. Поряд із національними та міжнародними політичними системами формується система глобального політичного менеджменту, яка має забезпечити збалансованість світової економіки, розвиток регіональних інтегрованих комплексів тощо»³.

Так, доречним буде зазначити про підхід Ю. Яковця щодо розуміння глобалізації, як тенденції, яка ледве почала наростати на рубежі ХХ–ХХІ віків – в ході формування «загальнопланетарного, економічного, наукового інформаційного простору» розвитку «основ глобального мислення» і «загальних контурів майбутньої цивілізації» – в тому вигляді, в якому вона визріває в надрах індустріаль-

ного суспільства, поступово (а в період кризи нестримно) скидаючи його застарілі оболонки»⁴.

До того ж, в цьому контексті методологічно вірним є визначення глобальної інтеграції, надане українським дослідником у сфері державного управління Р.В. Войтовичем. Він вважає, що глобальна інтеграція являє собою засіб об'єднання держав на всіх рівнях суспільного розвитку, забезпечує структурну трансформацію сучасної системи міжнародних відносин, сприяє паритетному розподілу соціально-політичного, економічного та культурного потенціалу між державами в умовах спільного глобалізаційного вектора розвитку. На думку Р.В. Войтовича, глобальна інтеграція як нова форма суспільного розвитку забезпечує відповідну трансформацію системи світоустрою, в межах якої відбувається поступова інтегрованість світу в нову загальнопланетарну реальність⁵.

Як підкреслюють російські дослідники М. Утяшев, Л. Утяшева міжнародно-правові норми стали настільки універсальними, а міжнародний механізм захисту настільки міцним та гнучким, що будь-яка людина планети може сприймати їх як національне надбання та використовувати для захисту своїх прав і свобод. До того ж, процесу глобалізації прав людини сприяє багато факторів, але найголовнішим з них є сприйняття того, що дотримання прав і свобод людини і громадянина в сучасному світі не може вважатись внутрішньою справою окремої держави, а також визнання «невтручання» наднаціональних, континентальних органів у проблеми біженців, мігрантів, жертв катастроф, або непродуманих дій урядів⁶.

Визначаючи особливості правового захисту прав людини і громадянина в умовах глобалізації, варто показати місце і значення конституційно-правового статусу людини.

На думку вітчизняного дослідника Ю.О. Волошина, висунення на перший план міждержавного співробітництва людини, її прав та інтересів зумовило істотні зміни у правовому статусі людини: якщо раніше її правовий статус визначався винятково нормами національного права, то нині, завдяки розвитку міжнародного гуманітарного права, виникненню великої кількості міжнародних органів, що займаються захистом прав людини, людина отримала можливість від власного імені виступати на міжнародній арені на захист своїх порушених прав⁷.

Так, наприклад, відомий західний конституціоналіст А. Кассезе визначає ієрархічну позицію прав людини. На думку А. Кассезе абсолютні міжнародні норми з питань захисту прав людини знаходяться на вершині міжнародного правопорядку і виступають як передовий установчий конституційний принцип міжнародного співтовариства⁸.

За останні десять років «каталог» прав людини і громадянина значно розширився і сьогодні він налічує так звані «права четвертого покоління» (права на мир, на ядерну безпеку, на космос), соматичні права (право на смерть, права в сфері трансплантології, права ембріону, репродуктивні права, права на зміну статі), розширились права індивідів на участь у політичному житті, тощо⁹.

Надзвичайно цікавим та продуктивним вважається дослідження німецького вченого С. Гардбаума, який використовуючи критерій ієрархії, висловлює тезу про конституціоналізацію міжнародного права завдяки впливу міжнародно-правової діяльності з питань захисту міжнародних прав людини. Так, на думку С. Гардбаума, міжнародна система захисту прав людини, по-перше, створює системи-близнюки національного і міжнародного конституційного права, що захищають основні права. Таким чином, в кожній із зазначених систем юридичний

статус захищених прав є однаковим. По-друге, враховуючи її чіткий правовий статус, система прав людини характеризується як конституційований режим міжнародного права. По-третє, розвиток міжнародного права людини виступає серйозною рисою ситуації відмови від традиційної, горизонтальної парадигми міжнародного права, заснованого на суверенній рівності держав, і заміни її на більш вертикальну, конституціоналістську парадигму. В цьому С. Гардбаум вбачає паралель із національною ситуацією, в якій національне законодавство про права людини конститує всю правову систему в цілому¹⁰.

Загальновідомо, що міжнародна система прав людини складається з норм-принципів, які захищають основи галузі, конкретних норм матеріального права, процесуальних норм, а також механізмів захисту людських прав¹¹.

Фундаментальним критерієм свободи індивіда у всьому світі став найважливіший документ Великої французької революції – Декларація прав людини і громадянина, що була прийнята 26 серпня 1789 р. В основі ідей Декларації була покладена концепція рівності і свободи, що належить кожному від народження. Істотними правами людини і громадянина було проголошено свободу особистості, свобода слова, право на супротив насиллю, тощо.

На сьогоднішній день «трьома китами» глобальної системи захисту прав людини виступають Загальна декларація прав людини (1948 р.), Міжнародний пакт про громадянські та цивільні права (далі – МПГЦП) та Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права (далі – МПЕСКП), що набрали чинності 1976 р. Зазначені документи разом визнаються як Міжнародний Білль прав людини (Хартію прав людини), в якому на держави покладено обов'язок забезпечити реалізацію перелічених в зазначених документах прав.

Загальна декларація прав людини (далі – ЗДПЛ) виступає найавторитетнішим джерелом міжнародного публічного права з питань захисту прав людини. Хоча цей документ мав форму резолюції ГА ООН і носить за Статутом ООН рекомендаційний характер, його положення є універсальними та закладені в основі міжнародної системи захисту прав людини. Напередодні 65-річчя співпраці держав світу після прийняття ЗДПЛ, особливого сенсу набувають основні конвенційні механізми захисту прав людини, серед яких: Конвенція про попередження злочину геноциду та покарання за нього (1948), Женевські конвенції про захист жертв війни (1949), Конвенція про захист прав людини та основоположних свобод, (більш відомої як Європейська конвенція з прав людини 1950 р.), Декларація прав дитини (1959), Міжнародна конвенція про ліквідацію всіх форм расової дискримінації (1965), Конвенція Організації Об'єднаних Націй про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок (1979), Європейська конвенція про запобігання тортурам та нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню (1987), Міжнародна конвенція про захист прав всіх трудящих-мігрантів та членів їх сімей (1990), Конвенція про права інвалідів (2006).

Взагалі, на думку Р.Т. Шамсона, всі документи, які прийняті ООН і регіональними організаціями, виходитимуть з принципу існування єдиних стандартів прав людини, яких повинні дотримуватись всі держави світу, а якщо йдеться про регіональні документи, то держави даного регіону¹².

Окрему групу актів, що містять міжнародні стандарти, складають акти, що відносяться до так званого «м'якого права» (soft law). На думку М. Баймуратова, Б. Кофмана використання в міжнародній практиці цього терміну відносно норм, що мають рекомендаційний характер, завдячує ухваленням ГА ООН великої

кількості резолюцій, що носять згідно із Статутом ООН рекомендаційний характер і не є нормами міжнародного права. Найчастіше документи такого роду приймаються в рамках регіональних міжнародних установ, зокрема в рамках ЄС¹³.

В цьому контексті очевидним є те, що у свою чергу процес глобалізації прав людини потребує і глобалізації зусиль щодо їх дотримання, виконання, контролю, або вирішення конфліктів, припинення війн та насилля вимагає об'єднання сил, що сповідує гуманізм та цінність людської особистості. Саме існування наднаціонального права, рецепція та імплементація загальноєвропейських нормативно-правових актів і вміщування міжнародного механізму у національну правову систему захисту прав людини і громадянських свобод наочно демонструє глобалізацію¹⁴.

В результаті такого впливу здійснюється проникнення норм конституції і конституційного права в різні компоненти міжнародно-правової системи (конституціоналізація міжнародного правового порядку) та відповідно розвивається новітня галузь права – міжнародне конституційне право. Вище зазначені міжнародні нормативно-правові акти можуть безсумнівно вважатись джерелами цієї новітньої галузі права.

У свою чергу, міжнародні права та свободи людини і громадянина визнаються міжнародним конституційним правом за ті додаткові функції, які вони виконують в національних правопорядках. Міжнародні права людини заповнюють прогалини, в яких не можна застосувати національні конституційні права, и представляють останній рівень захисту¹⁵.

Варто зазначити, що розвиток міжнародного конституційного права відбувається одночасно із розвитком концепції глобального конституціоналізму.

Глобальний конституціоналізм – це новітня концепція сучасного конституціоналізму, що відокремилась наприкінці 1990-х рр. і ґрунтується на ідеях американського і європейського конституціоналізму. Наукове дослідження концепту «глобальний конституціоналізм» базується на працях вчених-представників американської та європейської правової думки – А. фон Богданді, К. Веземан, А. Вінер, Я. Дунофа, Р. Йохансена, С. Кіма, М. Кумма, Я. Клабберса, М. Коскеньємі, М. Мадуро, А. Петерс, Д. Розенау, А. Стоун Світа, Е. Танчева, К. Томушата, Я. Трахтмана, К. Тускоза, М. Тушнета, Р. Фалька, К. Швьобель та ін.

Глобальний конституціоналізм – це новітня доктрина, що тяжіє до застосування конституційних принципів в міжнародно-правовій сфері з метою встановлення уніфікованого механізму глобального управління.

Концепція глобального конституціоналізму, що має витоки з ідей І. Канта (18 ст.) та К. Тамушата (20 ст.), об'єднує ідеї внутрішньо національного та міжнародного конституціоналізму та виводить їх на новий глобальний рівень. Як зауважила німецька дослідниця проф. А. Петерс, глобальний конституціоналізм вартий уваги оскільки дає змогу створити всевітньо слухну транснаціональну мережу світових порядків¹⁶.

Глобальний конституціоналізм є новим кроком в цивілізаційному процесі, адже торкається новітніх питань існування глобального громадянського суспільства, глобального громадянства, створення єдиного кодифікованого акту – Глобальної (Всесвітньої Конституції), і є новим кроком в цивілізаційному процесі.

Ще в 1950 р. в своєму дослідженні з питань міжнародного права та прав людини, німецький дослідник Х. Лаутерпахт прозорливо передвістив, що права людини будуть «у самому центрі всевітньої конституції»¹⁷.

Безліч проектів Глобальної (Всесвітньої) Конституції було запропоновано Міжнародному співтовариству багатьма вченими світу, зокрема українською делегацією на початку 1990-х рр. на Міжнародній конференції з федералізму в університеті Хофстра (США, Нью-Йорк) була запропонована ідея Всесвітньої Екологічної Конституції (Екологічної Конституції Землі – ЕКЗ). Зазначена ідея стала довгоочікуваним проривом в створенні нової моделі для світової екологічної політики і права, пропонуючи великий комплекс імперативних норм та повноважень для Світової Екологічної Організації.

Вчені – розробники ЕКЗ (Юрій Туниця та ін.) відмічали, що з її створенням прагнення до сталого розвитку (у разі комбінації економічних впливів на екологічні імперативи) буде поступово усвідомлено в конкретних ситуаціях.

Надалі експеримент вирішити глобальні проблеми людства шляхом створення ЕКЗ затягнувся майже на 16 років і в подальшому ця спроба була зроблена на Конференції ООН з навколишнього середовища та розвитку у Ріо-де-Жанейро 20-22 червня 2012 р. (Ріо-20), де була зазначена концепція сталого розвитку людства та підписаний документ «Порядок денний на XXI століття» (“Draft International Covenant on Environment and Development”, 4th Issue).

Погодимось із російським дослідником Бондарем Н.С. в тому, що жоден народ не має виключних прав на універсальне позначення для всіх інших країн і народів конституційних цінностей сучасної цивілізації. Всі вони, включаючи права людини, – результат загальнодемократичного розвитку держав світу¹⁸. Якщо ЕКЗ стане міжнародним правовим документом, його структура має бути створена таким чином, щоб не погрожувати суверенітету будь-якої країни, в той же час піклування про міжнаціональні та національні інтереси – є обов’язком кожної держави.

Як слушно зауважує вітчизняний дослідник М.П. Орзіх, регіональні міжнародно-правові акти послідовно продовжують ці гуманістичні ідеї, стверджуючи, що «держави, як вказано у Заключному документі Віденської всесвітньої конференції з прав людини (1993) несуть обов’язок, незалежно від їх політичних, економічних і культурних систем, заохочувати і захищати права людини й основні свободи» і найвидатніші здобутки в цієї сфері були в рамках Об’єднаної Європи (Ради Європи). За таких умов, юридична доктрина реагує визнанням планетарного гуманізму, що стоїть на захисті прав людини, розширенням уявлення про гуманітарне право, доказом соціогуманітарного змісту права й глобального характеру проблематики прав людини поряд з екологічними, енергетичними, демографічними проблемами з огляду на те, що «масштабом» соціального і юридичного права є «сутність людини»¹⁹.

На думку німецьких дослідників А. Петерс і Т. Клейнен міжнародні права людини входять до всіх трьох підкатегорій міжнародного конституційного права, а саме: 1) сукупності фундаментальних норм, що виконують конституційну функцію для всієї міжнародної правової системи, 2) сукупності норм, що виступають як конституції міжнародних інституцій та режимів, 3) сукупності норм, що прийняті для підсилення конституційних функцій національного права²⁰. В такому контексті, Європейська декларація з прав людини та Європейський Суд з прав людини можуть служити важливим прикладом²¹.

На думку дослідника І.І. Лобасюка, Європейська конвенція з прав людини стала першим міжнародним правозахисним документом, спрямованим на захист широкого спектру цивільних та політичних прав, що запровадив ефективний кон-

трольний механізм. Це стало можливим як завдяки тому, що сам документ був представлений у вигляді міжнародної угоди, держави-учасниці якої брали на себе відповідні зобов'язання, так і в результаті запровадження системи контролю за імплементацією прав на національному рівні²².

Для забезпечення додержання Високими Договірними Сторонами їхніх зобов'язань за Європейською конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод, підписаною в Римі 4 листопада 1950 р. (набрала чинності 3 вересня 1953 р.), та протоколами до неї було створено Європейський суд з прав людини – міжнародний судовий орган на постійній основі, що наділений компетенцією виносити рішення проти держав, які не виконують свої зобов'язання (ст. 19). Європейський суд з прав людини (далі – ЄСПЛ) є міжнародним судовим органом для контролю за виконанням державами-учасницями норм про права людини, закріплених в розділі I Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та в Протоколах до Конвенції. Україна як член Ради Європи підписала Конвенцію 9 листопада 1995 р. Після її ратифікації Верховною Радою 17 липня 1997 р. та з набуттям нею чинності в Україні, наша держава визнала для себе обов'язковою юрисдикцію Європейського суду з прав людини²³.

ЄСПЛ є органом, який здійснює офіційне тлумачення Конвенції. У доктрині широко визнається «прецедентний» характер рішень Суду, що має значення для однакового застосування норм Конвенції в державах-учасниках. Тому рішення Європейського суду з прав людини мають велике значення для захисту прав людини в судах України.

Європейський Союз вельми поважає права і свободи людини і громадянина, гарантовані Європейською конвенцією про захист основних прав людини та свобод громадян, і 7 грудня 2000 р. на Ніццькій конференції було проголошено Хартію основних прав Європейського Союзу.

Хартія, яка вміщує 54 положення про основні права, є своєрідною квінтесенцією конституційних положень, спирається на основоположні договірні документи, що є обов'язковими для всіх країн-членів Євросоюзу, зокрема такі, як:

- Європейська конвенція про захист прав людини і основоположних свобод;
- Європейська соціальна хартія;
- відповідні правові норми європейських договорів;
- судочинство суду справедливості Європейського Союзу та Європейського Суду з прав людини²⁴.

Проголошення Хартії основних прав Європейського Союзу стало підґрунтям для розроблення пізніше проекту Договору про запровадження Конституції для Європи (2003). В результаті не ратифікації, заміною Договору про запровадження Конституції для Європи став підписаний 18-19 жовтня 2007 р. у м. Лісабоні (Португалія) на неформальному засіданні Європейської Ради текст Договору про реформування ЄС (Лісабонський договір). Цей новий документ вніс зміни у Договір про ЄС та в Договір про заснування Європейської Спільноти.

Лісабонська угода (договір) визнає права та свободи людини та інші принципи, закріплені в Хартії ЄС з прав Людини, і надає Хартії обов'язкової юридичної сили. Держави-члени ЄС підписали Хартію ЄС з Прав Людини у 2000 році і відтоді вона набула обов'язкову юридичну силу. Це означає, що кожного разу, коли ЄС пропонує та впроваджує нові закони, вони повинні відповідати правам людини, визначеними в Хартії. Загальні права містять в собі право на захист персональних даних, право на отримання притулку, рівність перед законом, відсутність

дискримінації, рівність між чоловіком та жінкою, права дітей та літніх людей, а також важливі соціальні права, такі як право на захист від незаконного звільнення та право доступу до систем соціального забезпечення та соціальної допомоги. Лісабонська угода дозволяє ЄС приєднатись до Європейської Конвенції з прав людини. На сьогоднішній день, зазначена конвенція та Європейський суд з прав людини визнаються основними механізмами захисту прав і свобод людини в Об'єднаній Європі²⁵.

На думку російського дослідника М.О. Лаврика, на даний момент юридичне конструювання прав людини досягло відповідної крапки біфуркації: з одного боку, пропонуються подальше розширення переліку прав людини, а з іншого – більш активне використання механізму обмеження прав і свобод, що передбачений як на міжнародному рівні, так і на рівні окремих держав²⁶.

Загальна декларація прав людини (1948 р.), Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (1950 р.), рішення Європейського суду з прав людини містять положення щодо обмеження прав людини. В тому числі Конституцією та законами України встановлено можливість обмеження прав і свобод людини і громадянина (в умовах воєнного стану, надзвичайного положення, тощо).

Варто погодитись із вітчизняними дослідниками М. Баймуратовим і Б. Кофманом в тому, що сьогодні в міжнародному праві, і цей факт визнається більшістю представників міжнародно-правової доктрини, виявляється деяка обережність з боку світового співтовариства та його інституцій у закріпленні в прямій постановці деяких прав людини, у тому числі й у такій важливій сфері, як політична, де задіяні реальні механізми оновлення державної влади. Це детермінується, на думку дослідників, істотними труднощами з їх гарантуванням в повному обсязі з боку держав, що може перетворити їх на практиці, по суті, на формальну декларацію²⁷.

Як слушно зауважує Ю.О. Волошин, в українській науці конституційного права розуміння захисту прав і свобод людини і громадянина є досить широким і включає категорії «здійснення», «гарантування», а також «забезпечення» суб'єктивного права. Отже, існує проблема визначення сутнісних характеристик категорії конституційно-правового забезпечення прав і свобод людини і громадянина, вирішення якої дало б змогу достатньо чітко проаналізувати його функції та організаційну структуру. Таким чином, зазначаючи про необхідність обґрунтування та застосування якогось іншого комплексного методологічного підходу, який би об'єднував вищезгадані підходи і був би позбавлений названих вище недоліків, Ю.О. Волошин пропонує застосування конституційно-правового механізму, що пов'язаний із не тільки здійсненням норм конституційного права, але й з реалізацією державної політики у певній сфері²⁸.

Так, Г.Г. Босхомджієва дає належне визначення конституційного механізму забезпечення особистих прав та свобод людини і громадянина як такого державно-правового механізму, що детермінується системою конституційно-правових норм, структурою державних органів, наявністю різноманітних чинників, форм і методів, умов і засобів здійснення норм, що встановлюють особисті права і свободи людини і громадянина, відповідно до встановлених процедур та принципів. На думку Г. Босхомджієвої, цей механізм складається із трьох взаємозалежних елементів: механізму охорони, механізму захисту і механізму відновлення, і в своїй основі має на меті створення найбільш сприятливих умов для реалізації громадянами прав і свобод²⁹.

Стаття 92 Конституції України закріплює, що права і свободи людини і громадянина, гарантії цих прав і свобод; основні обов'язки громадянина визначаються виключно законами України. А згідно статті 22 Конституції України, закріплені в ній права і свободи людини і громадянина є невичерпними і при прийнятті нових законів або внесенні змін до чинних законів не допускається звуження змісту та обсягу існуючих прав і свобод³⁰.

Як вже раніше зазначалось, сучасний конституціоналізм передбачає безумовне визнання та реалізацію на практиці широкого переліку прав та свобод людини, пріоритет прав людини перед державними інтересами, рівноправ'я громадян. Іншим істотним елементом сучасного конституціоналізму є наявність особливих процесуальних та інституціональних механізмів захисту конституції та забезпечення її верховенства над іншими актами, реалізація конституційних норм та захист конституційних цінностей³¹.

В глобалізаційних умовах зазначеним цілям служать інститути конституційного контролю та нагляду.

Як зазначає Г. Задорожня, на сьогодні конституційно-правова доктрина не виробила єдиних підходів забезпечення конституційного контролю і відтак питання охорони конституційних цінностей у різних державах світу вирішуються по-різному. В розвинених державах із писаними конституціями найчастіше суб'єктами конституційного контролю виступають загальні органи державної влади – суди загальної юрисдикції, парламент, глава держави (Данія, Індія, Мексика, Норвегія, США, Фінляндія, Швеція та ін.). Окрім цього, вирішувати питання про відповідність законів та інших правових актів основному закону держави можуть і спеціальні органи конституційного контролю (Україна, Грузія, Німеччина та ін.)³².

Основи захисту конституційних цінностей в Україні ґрунтуються на положеннях Конституції України, конституційної доктрини та конституційної практики. В Україні спеціалізованим органом конституційного контролю є Конституційний Суд України, який вирішує питання про відповідність Конституції України (конституційність) законів та інших правових актів Верховної Ради України, актів Президента України, Кабінету Міністрів України та правових актів Верховної Ради Автономної Республіки Крим та здійснює офіційне тлумачення Конституції України (див. Розділ XII Конституції України).

Окрім міжнародних нормативних гарантій прав людини, особливого значення набувають міжнародні організаційні гарантії – сукупність міжнародних органів та організацій, діяльність яких спрямована на гарантування, захист і охорону прав та свобод людини³³. До зазначених органів варто віднести ООН, ГА ООН, Верховного комісара ООН з прав людини, Комісія з прав людини і жінок, Міжнародну Організацію Праці, Міжнародну Організацію з Міграції, Раду Європи, ЄСПЛ, Комісію з прав людини СНД та ін.

В концепції глобального конституціоналізму важливу увагу в системі забезпечення прав і свобод людини і громадянина приділяється інститутам громадянського суспільства – політичним партіям, неурядовим правозахисним організаціям, творчим об'єднанням громадян, засобам масової інформації та ін.

Неможна не погодитись із висловленням П. Спіро, який ще у 1995 р. зазначив, що міжнародні неурядові організації та громадськість, яку вони представляють, виступають як серйозні міжнародні гравці, проте їх вплив ще адекватно не виражений в міжнародному праві³⁴.

Згідно резолюції ГА ООН від 23 травня 1968 р. № 1296 (XIV) будь-яка міжнародна організація, що не створена на основі міжурядової угоди є міжнародною неурядовою організацією (далі – МНУО).

Серед визначних МНУО правозахисної спрямованості, що в своїй діяльності завжди дотримуються прав людини, виділяються Міжнародний інститут з гуманітарного права (створений у 1970 р.), Міжнародна асоціація з кримінального права (створена в 1924 р.), Міжнародний Комітет Червоного Хреста, Міжнародна Амністія (в основному розглядає скарги про катування, застосування смертної кари, переслідування з політичних мотивів), Human Rights Watch (HRW), Міжнародна Гельсінська Федерація (розглядає питання щодо загальної ситуації з правами людини), Комітет захисту журналістів, «Репортери без кордонів» (права журналістів), Міжнародна Організація зі свободи вираження (свобода преси), Національна асоціація сприяння прогресу кольорового населення, «Права людини без кордонів», Міжнародна Ліга прав людини, Національний фонд в підтримку демократії», «Міжнародний Республіканський Інститут», «Національний демократичний інститут міжнародних відносин» тощо.

Вочевидь, що Україна окреслила для себе курс на євроінтеграцію і продовжує процес узгодження українського законодавства в галузі захисту людських прав з європейськими стандартами гарантування прав людини і громадянина. В рамках адаптації українського законодавства до законодавства Європейського Союзу особливо важливого сенсу набуває забезпечення соціальних прав людини (право на гідний рівень життя та соціальний розвиток людини), політичних прав (дотримання міжнародних виборчих стандартів, права на об'єднання), захист прав власності та виключних авторських прав тощо.

Європейський вибір України визначає державну політику як таку, що спрямована на наближення рівня життя громадян України до європейських стандартів, укорінення європейських цінностей в усіх сферах функціонування Української держави та суспільства. Укладення Угоди про асоціацію для України є на нинішньому етапі головним кроком у зближенні з Європейським Союзом, оскільки це означатиме перехід співробітництва нашої держави з ЄС у якісно новий формат політичної асоціації та економічної інтеграції³⁵.

Таким чином, підводячи підсумки, варто підкреслити, що глобалізація загострила питання гармонізації правових систем, порядок діяльності держав щодо забезпечення спільних гарантій прав і свобод людини. Феномен глобалізації особливо актуальний для нашої держави в умовах її інтеграції до все більш глобалізованого економічного, політичного, соціального та правового простору. В сучасних умовах участі України в європейській міждержавній інтеграції характерологічного значення набуває забезпечення найвищих цінностей людини і громадянина. Правова глобалізація та становлення глобального конституціоналізму безсумнівно позитивно впливає на національну правову систему України, детермінуючи її зусилля інтегруватись до правових систем міждержавних об'єднань.

1. Пазенок А.С. Права та свободи людини і громадянина: навч. посіб. / Пазенок А.С. – К.: Академвидав, 2010. – С. 26. **2. Проблеми сучасної конституціоналістики:** навч. посіб. / [М.П. Орзіх, М.В. Афанасьєва, В.Р.Барський [та ін.]; за заг. ред. М.П. Орзіха.] – К.: Юрінком Інтер, 2011. – С. 14-16. **3. Про внутрішнє та зовнішнє становище України в 2013 році:** Щорічне Послання Президента України до Верховної Ради України. – К.: НІСД, 2013. – С. 206. **4. Яковець Ю.** Цикли, кризиси, прогнози / Яковець Ю. – М.: Наука, 1999. – С. 324. **5. Войтович Р.В.** Глобальна інтеграція як нова фор-

ма суспільного розвитку / Р.В.Войтович // Електронне наукове фахове видання Державне управління теорія і практика. – 2010. – № 2. – С. 12 – Режим доступу: http://archive.nbuv.gov.ua/e-journals/dutp/2010_2. **6.** Утяшев М.М. Права человека в современной России: учебник для ВУЗов и средних учебных заведений / М.М. Утяшев, Л.М. Утяшева. – Уфа, 2003. – 616 с. **7.** Волошин Ю.О. Конституційно-правове забезпечення європейської міждержавної інтеграції: теоретико-методологічні аспекти: монографія / за ред. М.О. Баймуратова / Волошин Ю.О. – К.: Логос, 2010 – С. 414. **8.** Cassese Antonio. A Plea for a Global Community Grounded in a Core of Human Rights. In *Realizing Utopia*. / Cassese Antonio. – Oxford: Oxford University Press, 2012. – P. 136–143. **9.** Крусс В.И. Личностные («соматические») права человека в конституционном и философско-правовом измерении: к постановке проблемы / В.И. Крусс // Государство и право. – 2000. – № 10. – С. 43–50. **10.** Gardbaum Stephen. Human Rights as International Constitutional Rights / S. Gardbaum // *European Journal of International Law*. – 2008. – № 19. – P. 752. **11.** Денисов В.Н. Міжнародна система захисту прав людини – новий етап розвитку / В.Н. Денисов, В.І. Євінтов // Права людини в Україні. – 1994. – С.16. **12.** Шамсон Р.Т. Права человека и внутренняя компетенция государств / Р.Т. Шамсон // Моск. журн. междунар. права. – 2003. – №3. – С. 63. **13.** Баймуратов М.О. Міжнародні виборчі стандарти: правова природа, змістовна та системна характеристика, актуальні питання імплементації в законодавство України: монографія / М.О. Баймуратов, Б.Я. Кофман; за наук. ред. д.ю.н. Ю.О. Волошина. – Суми: Університетська книга, 2012. – С. 32. **14.** Яковец Ю. Циклы, кризисы, прогнозы / Яковец Ю. – М.: Наука, 1999. – 468 с. **15.** Thomas Kleinlein and Anne Peters, *International Constitutional Law*. – Oxford Bibliographies, 2013.– 23 p. **16.** Peters A. Global constitutionalism revised / A. Peters // *Why obey international law*, The American Society of international law. – 2005. – Vol.11. – P. 39-67. **17.** Lauterpacht Hersch. *International Law and Human Rights* / Lauterpacht H. – London: Stevens, 1950. – P. 463. **18.** Бондарь Н.С. Права человека в теории и практике российского конституционализма / Н.С. Бондарь. // *Российский конституционализм: проблемы и решения*. – М., 1999. – С. 200. **19.** Проблеми сучасної конституціоналістики: навч. посіб. / [М.П. Орзіх, М.В. Афанасьєва, В.Р.Барський [та ін.]; за заг. ред. М.П. Орзіха.]. – С. 14-15. **20.** Thomas Kleinlein and Anne Peters, *International Constitutional Law*. – Oxford Bibliographies, 2013.–23 p. **21.** de Wet Erika. "The Emergence of International and Regional Value Systems as a Manifestation of the Emerging International Constitutional Order." *Leiden Journal of International Law* 19 (2006): 611–632. **22.** Лобасюк І.І. Місце Європейської конвенції про захист прав і основних свобод людини в Конституції та праві України / Лобасюк І.І. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.judges.org.ua/seminar21-2.htm> **23.** Конвенція про захист прав людини та основних свобод 1950 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show> **24.** Грицяк І.А. Правова та інституційна основа Європейського Союзу: підручник / І.А. Грицяк, В.В. Говоруха, В.Ю. Стрельцов – Х.: Вид-во ХарПІ НАДУ «Магістр», 2009 – С. 111. **25.** Ваш справочник по Лиссабонському договору. – Европейский Союз, 2010. – 17 с. **26.** Лаврик М.А. Права человека: новации в понимании и юридической фиксации / М.А. Лаврик // Журнал «Российское право в Интернете». – 2005 (03). – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.rpi.msal.ru/prints/200503constlaw2.html> **27.** Баймуратов М.О., Кофман Б.Я. Цит. праця. – С. 16. **28.** Волошин Ю.О. Цит. праця. – С. 148-149. **29.** Босхонджиева Г.Г. Конституционно-правовой механизм обеспечения личных прав и свобод человека и гражданина в субъектах Российской Федерации: автореф. дис. на соискание науч. степени канд. юр. наук / Г.Г. Босхонджиева. – Саратов, 2007. – С. 9-11. **30.** Конституція України: Прийнята на V сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=254%E2%2F96-%E2%F0> **31.** Проблеми сучасної конституціоналістики: навч. посіб. / [М.П. Орзіх, М.В. Афанасьєва, В.Р.Барський [та ін.]; за заг. ред. М.П. Орзіха.]. – С. 14-15. **32.** Задорожня Г. Аксіологічний вимір конституції України: проблеми теорії та практики / Г. Задорожня // *Юридичний журнал*. – 2012. – № 7-8. – С. 100-101. **33.** Пазе-

нок А.С. Права та свободи людини і громадянина: навч. посіб. / Пазенок А.С. – К.: Академвидав, 2010. – С. 141. **34.** *Peter J. Spiro.* New global communities: NGO in international decision-making institutions. – Washington Quarterly, Winter, 1995. – P. 49. **35.** Про внутрішнє та зовнішнє становище України в 2013 році : Щорічне Послання Президента України до Верховної Ради України. – К.: НІСД, 2013. – С. 242.

УДК 342.71

М. І. СУРЖИНСЬКИЙ

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ НАБУТТЯ ГРОМАДЯНСТВА В ПОСТРАДЯНСЬКИХ ДЕРЖАВАХ (ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ)

Досліджуються закони про громадянство пострадянських держав щодо набуття громадянства. Здійснюється порівняльно-правовий аналіз основних підстав набуття громадянства, виявлено та розкрито їх особливості, переваги та недоліки, а також шляхи удосконалення.

Ключові слова: громадянство, закон про громадянство, підстави набуття громадянства.

Суржинский М.И. Правовое регулирование приобретения гражданства в постсоветских государствах (сравнительный анализ)

Исследуются законы о гражданстве постсоветских государств относительно приобретения гражданства. Осуществляется сравнительно-правовой анализ основных оснований приобретения гражданства, выявлено и раскрыто их особенности, преимуществ и недостатки, а также пути совершенствования.

Ключевые слова: гражданство, закон о гражданстве, основания приобретения гражданства.

Surzhynskiy Maksym. Legal regulation of the acquisition of citizenship in the post-Soviet countries (comparative analysis)

The laws on citizenship in post-Soviet countries in relation to the acquisition of citizenship are studied. Carried out a comparative legal analysis of the main reasons the acquisition of citizenship, discovered and disclosed their features, advantages and disadvantages, as well as ways to improve the current state of matters.

Key words: citizenship, law on citizenship, basis for acquisition of citizenship.

На сучасному етапі розбудови України як демократичної, соціальної, правової держави дедалі більшого значення набувають проблеми прав і свобод людини, взаємовідносин особи і держави. Одним з основних прав людини відповідно до Загальної декларації прав людини є право на громадянство. Саме громадянство є тією підставою, яка дає особі, що має статус громадянина, можливість володіти повним комплексом прав, свобод і виконувати обов'язки, закріплені законодавством певної держави. У зв'язку з цим питання набуття громадянства є дуже важливими як для держави, так і для кожної особи.

Сьогодні в період зближення правових систем держав, активізації міграційних процесів в умовах глобалізації, як ніколи, назріла проблема систематичного і комплексного дослідження законодавства про громадянство різних держав, зокрема в